

Г. В. ПОПОВ, Л. С. ДРОГОМИРЕЦЬКА

Георгій Володимирович Попов, кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

Любов Степанівна Дрогомирецька, науковий співробітник Національної академії прокуратури України

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ РИТОРИКИ У ПРОКУРОРСЬКО-СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У прокурорсько-слідчій діяльності, як і в суспільному житті, без слова, без його впливу не обійтись. Дійсно, як можна сказати, що одна думка правильніша за іншу? Можна лише говорити, що одна думка переконливіша за іншу. Навчитися переконливості, навчитися робити слабку думку сильною – таке завдання можна виконати за допомогою ораторського мистецтва, звертаючись і до розуму, і до почуття людей. Хто володіє таким мистецтвом, той може переконати будь-кого й добитися торжества своєї думки. У цьому і полягає мета ідеальної публічної людини, яка бере участь у державних справах.

Ефективність діяльності юриста залежить від багатьох чинників. Поряд з якісною правовою освітою, знанням норм права та процесу він повинен мати необхідні ділові та моральні якості, певні організаторські здібності, відзначатися загальною культурою, вмінням працювати з людьми, володіти розвиненим почуттям обов'язку, справедливостю та відповідальністю, а також знати і володіти ораторським мистецтвом.

Актуальність теми дослідження зумовлена наявним дефіцитом ораторського мистецтва сучасних правників, недостатньою увагою науковців до проблем правової, етичної, логічної та мовної культури серед прокурорсько-слідчих працівників.

Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану риторики щодо ролі та значення її у прокурорсько-слідчій діяльності. Слід зазначити, що риторика у прокурорській діяльності відіграє важливу роль. Адже, вмінню виступати публічно передує наполегливе навчання правильному мовленню, грамотному застосуванню слів, побудові речень та вмінню донесенні своєї думки до аудиторії.

У процесі дослідження окресленої тематики поступово стає очевидним, що серед них найбільш нагального та потребує такого, що вирішення, є центральна проблема ораторського мистецтва – це мовна культура юриста. Саме вони мають обстоювати і захищати права й інтереси людини та суспільства, підносити правову культуру, підвищувати престиж правової професії. Для цього необхідно досконало знати закони, вільно володіти юридичною лексикою, бути ерудованими, впевненими у своїх знаннях і діях тощо.

Оскільки у ст. 121 Конституції України чітко визначено, що прокуратура становить єдину систему, на яку покладаються функції підтримання державного обвинувачення в суді та представництво інтересів громадянина або держави в суді¹, то прокурор у межах своїх повноважень України безпосередньо впливає на становлення правової держави, оскільки захищає права і свободу громадян, забезпечує принципи законності, верховенства права та закону. Прокурор як представник публічної влади має бути взірцем для суспільства у захисті прав людини.

Проблеми красномовства завжди перебували у центрі уваги вчених. Так, історичні джерела донесли до нас відомості про високий розвиток ораторської майстерності в країнах Стародавнього Сходу та Азії – Єгипті, Сирії, Вавилоні, Індії, Китаї. Однак, найбільшого розквіту красномовство досягло у Стародавній Греції та Стародавньому Римі, в епоху демократичного розквіту своєрідної риторики й ораторського мистецтва. За законами Солону, кожний афінянин повинен був особисто захищати свої інтереси в суді, бо участь представників дозволялася лише у виняткових випадках, наприклад, у справах осіб, які мали фізичні або психічні вади, жінок, неповнолітніх тощо.

Оскільки публічний виступ у суді перед багатолюдною аудиторією був невід'ємною частиною функціонування судової влади у демократичних полісах Стародавньої Греції, то про значення красномовства Демосфена в античній традиції можна судити хоча б по кількості авторів, що говорили про нього у піднесеному стилі, серед яких Полібій, Страбон, Ориген, Фотій, Квінтіліан, Авл Геллій, Макробій, Юстин, Тертуліан і Аврелій Августин. Цицерон вважав Демосфена неперевершеним майстром красномовства, взірцем для ораторів наступних віків.

Однак, перша теорія ораторського мистецтва створилась у 335 р. до н.е., яка зберегла своє значення до сьогоднішнього дня. Це славнозвісна «Риторика» Арістотеля. Він розглядав ораторське мистецтво у філософському плані, підкреслюючи його етичні й естетичні функції. Він вважається творцем теорії суперечки, дискусії².

Нарешті можна згадати і про теорію ораторського мистецтва, яку розробив Платон. На думку останнього, красномовство має бути діловим, а не марнословним, непідкупним, чесним і високоморальним. Особливо критично Платон ставився до судових ораторів³. Оскільки історія ораторського мистецтва свід-

чить, що воно здатне виникнути і розвиватися лише на демократичній основі, коли у публічному слові є суспільна необхідність.

Між іншим, подібне ставлення до ораторського мистецтва свідчить про прогресивні погляди риторів і, безумовно, є вагомим внеском у розвиток теорії вітчизняного красномовства. До речі, першим же справжнім теоретиком російського красномовства став М. В. Ломоносов, як автор «Краткого руководства к красноречию», «Краткого пособия к риторике в честь любителей словесности», «Российской грамматики». Як зазначила О. Олійник, цікавими є роздуми М. Ломоносова про те, як стати добрим промовцем, у праці «Коротке керівництво до красномовства» (1748). На його думку, для оволодіння красномовством потрібно п'ять чинників: обдарування – гострий розум і пам'ять; наука; наслідування ораторів; вправи з творення промов; знання інших наук⁴. Безперечно, після вивчення вказаних вище правил слід вивчати теорії інших відомих авторів красномовства.

Відносно проведення у Російській Імперії судової реформи, слід зазначити, що вона сприяла гласності суду, запровадженню інституту присяжних і, звичайно, певному розвитку судової риторики. Можливість чесним і відкритим словом служити істині, залучила до судової діяльності цілу плеяду фахівців, чії імена пам'ятаємо і дотепер – це А.Ф. Коні, Ф. М. Плевако, П. С. Пороховщиков, О. І. Урусов та ін. Як відомо, про Анатолія Коні написано багато, всі відзначають його прекрасне ораторське мистецтво, оригінальність промов, відсутність шаблону. Він по праву вважається першим серед судових ораторів «чародієм слова», як його називали сучасники⁵. І така оцінка безперечна.

Якщо звернутись до словників, то перша риторика (1620 р.) так визначала поняття: «Риторика навчає правил життя і настановляє на корисну працю добрими словами». Проте сучасна риторика – наука про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, тобто про закони, які визначають ефективність цієї діяльності⁶.

На думку бельгійського ритора Х. Переламана, риторика – це молода наука. Хоч як парадоксально звучить це твердження, особливо коли згадати її 25-сторічну історію. Її молодість розкривається у двох напрямках: по-перше, це нерозв'язані проблеми, пов'язані з предметом, категоріальним апаратом, методом, способами; по-друге – її практична життєвість, її соціальна функція досліджувати, оцінювати й прогнозувати процес риторичного спілкування. Проте класичні автори зараховували до складу риторики правила інтенції, диспозиції, елокуції, інсценізації промови (правила знаходження думки, розташування, словесного вираження, виконання промови)⁷. Звідси можна зробити висновок, що риторика, як і будь-яка інша дисципліна, передбачає опанування певної системи знань, які можна набувати в процесі тривалої практики виступів у різних аудиторіях.

Зауважимо, що неможливо виконувати жоден вид юридичної діяльності без знання та розуміння особливостей спілкування та механізмів впливу однієї людини на іншу, оскільки юрист протягом одного дня вступає в спілкування з десятками осіб, різними за віком, інтелектом, за їх соціальним станом, інтересами та потребами. Саме ця діяльність потребує використання знань ораторського мистецтва для впливу як на людей, які, наприклад, потрапили у сферу судочинства (свідок, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.), на осіб, що безпосередньо здійснюють цей вид діяльності (слідчий, прокурор, суддя, адвокат), так і для здійснення більш загальних цілей: утвердження прав і свобод людини і громадянина, які визначають зміст і застосування законів, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування. Це змушує розглядати прокурорську риторику як у суб'єктивному так і в індивідуальному вимірі.

На сучасному етапі прокурорську риторику можна розділити на судову та позасудову. Предметом судової риторики є промова, як інструмент та засіб правозастосовної діяльності. На думку В. В. Молдована, судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справ, у якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи⁸. Оскільки, виступ у суді – один із найскладніших і найвідповідальніших моментів участі прокурора, захисника й інших учасників у кримінальному судочинстві, то їхній успішний виступ неможливий без достатніх юридичних знань та умінь виступати публічно, адже воно само собою не приходить ніколи, слід напружено працювати над собою.

Нині настав час відродження національної культурної спадщини, зокрема й риторичної, в якій мають працювати інтелектуальні особистості, високопрофесійні правники. Адже прокурор – самостійний і незалежний учасник судового процесу. Його промова повинна ґрунтуватися на логіці висвітлення фактів, їх аналізі, а також робити відповідні висновки.

Необхідно звернути увагу, що культура поведінки прокурора в суді – широке і багатобічне поняття. Вона включає і суворе дотримання закону, і етичні початки прокурорської діяльності, і уміння володіти словом, навіть зовнішній вигляд, манери прокурора.

Великого значення у контексті судової діяльності прокурора має промова державного обвинувача. Остання – це, насамперед, докладне і неупереджене дослідження всього вислуханого присутніми в залі судового засідання.

Слід зауважити, що закон не визначає змісту обвинувальної промови, однак у своїй промові він повинен висвітлити питання, передбачені ст. 324 КПК України.

Безумовно, до цих питань прокурор повинен дати також суспільно-політичну оцінку обставин справи, що розглядається; характеристику особи підсудного; аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.

Насамперед, зміст і структура обвинувальної промови визначаються передусім обставинами справи, місцем її розгляду (справа розглядається в суді чи виїзному засіданні), складом аудиторії, індивідуальними якостями прокурора і зайнятою ним позицією у справі.

Слід зазначити, що прокурор повинен завжди вчиняти у відповідності до своїх внутрішніх переконань. З боку керівників прокуратури аморально здійснювати тиск на прокурора, змушувати його виступати в суді проти свого переконання. Зауважимо, що в судовій промові як процесі безпосередньої комунікації є емоційний вплив, а саме – переконання. Адже, довести й переконати – це різні поняття, хоча й тісно пов'язані між собою. Довести означає встановити істинність якого-небудь твердження, а переконати – створити враження, вселити впевненість у тому, що істинність тези доведена, зробити слухача однодумцем, співучасником своїх задумів і дій⁹. Процес переконливого впливу підсилюються різними психолого-риторичними технологіями. Отже, внутрішнє переконання прокурора є достовірним по формі, коли воно стає категоричним однозначним висновком. Однозначність з позиції логіки означає неможливість протилежної або іншої думки з тих же фактів. Однозначність з позиції психології означає відсутність у прокурора будь-яких сумнівів у правильності зробленого висновку. Адже сумніви, як неминучі супутники об'єктивності, мали місце на стадії дослідження та оцінки доказів. Водночас, формування кінцевого внутрішнього переконання повинно бути відсторонено перевіркою тих фактів, які породжують сумніви.

Безперечно, внутрішнє переконання прокурора про законність і обґрунтованість обвинувачення базується на фактичних даних. У протилежному випадку прокурор зобов'язаний відмовитися від обвинувачення.

Щоправда, в обвинувальній промові прокурор зобов'язаний систематизувати всі зібрані у справі докази, дати їм оцінку з позиції обвинувачення. Звісно, завдання прокурора – допомогти учасникам процесу зіставити між собою розрізнені докази, відкинути все непотрібне, зайве і прийти до обґрунтованих висновків.

Певна річ, прокурор не може в обґрунтуванні своїх висновків посилатися на ті чи інші факти, беручи без доказування за істинні, достовірні, і, навпаки, безпідставно відкидати інші факти, як такі, що не відповідають дійсності. Прокурор у кожному випадку повинен обґрунтувати, чому він довіряє одним доказам і не довіряє іншим, вважає їх такими, що не мають значення для справи. Іншими словами, моральний аспект внутрішнього переконання прокурора формується за умов достатності та повноти зібраних доказів, об'єктивності, всебічності та правильності їх оцінки.

Таким чином, діяльність прокурорського працівника повинна здійснюватись у чітко визначених правових формах, тобто дотримання норм літературної мови, а також використання правильних і мудрих слів, які не втратили своєї свіжості й актуальності в наші дні, оскільки повинні бути точними та відповідати букві закону.

Стосовно ж риторики прокурора за межами судочинства, то у цьому контексті слід особливу увагу звернути на взаємовідносини з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, контролюючими та правоохоронними органами, громадянами та засобами масової інформації.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення¹⁰.

У контексті розгляду зазначеного вище питання перш за все, потрібно сказати, що дії прокурорського слідчого працівника зачіпають корінні права та інтереси громадян. Тому вони повинні відповідати принципам і нормам моралі, охороні державної влади та її представників. Слідчий, прокурор у спілкуванні з іншими громадянами, на службі і поза нею зобов'язаний бездоганно дотримуватись етичних норм та професійної грамотності.

Іноді прокурорсько-слідчим працівникам доводиться виступати по телебаченню чи радіо. Виступ на каналах масової комунікації найчастіше повинен готуватись заздалегідь, бажано в надрукованому вигляді, щоб легко і впевнено читати текст. Тоді увага зосередиться на логічній інтонації, наголосі, на підвищенні чи зниженні тону тощо. Справа того варта: досконале володіння текстом дасть змогу зосередитись на власне ораторських прийомах. Це ж стосується і виступів на дипломатичних прийомах, де високо цінується лаконізм, ширість, вишуканість слова при добрих манерах. Імпровізовані промови виникають спонтанно, самі по собі, за різних обставин, наприклад, під час дискусії, різноманітних зборів, засідань комісій.

Але слід запам'ятати старий жарт: найкращий експромт – той, що заздалегідь підготовлений. Знаючи наперед програму зборів, проблеми, якими займається та чи інша комісія, уявляючи собі, нарешті, людей, у яких ви в гостях, ви можете буквально «на ходу» продумати, що саме скажете й що люди бажали б від вас почути.

Зауважимо, що кожен тип промов має свої переваги і свої недоліки. Так, читання писаного справляє враження несміливості або скутості; імпровізація може схилити людей до думки, що промовець занадто легко маніпулює словами, отже – викликати певну недовіру до них; проголошення завченого тексту інколи теж справляє ефект, протилежний сподіваному. Промовець завжди має бути готовий перейти з одного типу промови на інший, якщо не зважати на те, що атмосфера в аудиторії змінилася і відповідно слід змінити тип виступу порівняно з тим, на який настроював себе промовець, – годі сподіватися на успіх. Найчастіше успіху досягають промовці, які оптимально поєднують елементи різних типів промов, залежно від того, яку мету вони ставлять і перед якою аудиторією виступають.

Слід зауважити, що людина, яка володіє риторичними навичками та вміннями, основними нормами літературної мови, мистецтвом красномовства, чувається впевнено в різних ситуаціях побутового, соціального, ділового і професійного спілкування.

Зауважимо, що згідно з вимогами п. 7 наказу Генерального прокурора України «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» від 15 грудня 2011 р. № 2 гн прокурорів всіх рівнів зобов'язано вважати організацію безперервного навчання важливим чинником поліпшення якості кадрового складу органів прокуратури, обов'язком кожного працівника.

Отже, вважаємо, що навчання прокурорсько-слідчих працівників особливостям красномовства повинно стати невід'ємною частиною як підготовки кадрів, так і підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників. Так, зокрема, відповідно до п. 1.1. Положення про єдину систему підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України єдина система підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників включає в себе різноманітні види і форми навчання, метою яких є оновлення та розвиток умінь і знань, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, вивчення позитивного досвіду.

Основними складовими цієї системи є: самостійне навчання; надання індивідуальних завдань; стажування в структурних підрозділах прокуратур обласного рівня; навчально-методичні семінари, у т.ч. заняття у школах молодого спеціаліста, державного обвинувача тощо; науково-практичні конференції; навчання за окремими планами працівників, які зараховані до резерву на заміщення керівних посад; навчання в Інституті підвищення кваліфікації кадрів Академії прокуратури України (на даний час Національна академія прокуратури України)¹¹.

На завершення зазначимо, що прокурорсько-слідчий працівник, який володіє риторичними навичками та вміннями, основними нормами літературної мови, а також мистецтвом красномовства почувається впевнено в різних ситуаціях побутового, соціального, ділового і професійного спілкування. Все це має значення й для успішного вирішення проблем, які постійно виникають у кожній справі, що дає можливість реалізувати гуманітарні цінності і підняти рейтинг сучасної освіченої людини.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Молдован В. В. Судова риторика: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – С. 12.

³ Там само. – С. 12.

⁴ Олійник О. Б. Прокурорська риторика: Підручник. – К.: Алерта, 2008. – С. 109.

⁵ Там само. – С. 25.

⁶ Сагач Г. М. Словник основних термінів та понять риторики: [Навч. посіб.] – К.: МАУП, 2006. – С. 203.

⁷ Там само. – С. 203–204.

⁸ Там само. – С. 33.

⁹ Там само. – С. 225.

¹⁰ Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 19.11.1996 року. – № 47. – Ст. 256.

¹¹ Положення про єдину систему підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України, затверджене наказом Генерального прокурора України від 11 квітня 2007 року № 583 ц [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=166634

Резюме

У статті досліджуються актуальні особливості сучасного стану риторики у прокурорсько-слідчій діяльності. Обґрунтовується позиція, що прокурорський працівник, як ніхто інший, повинен володіти риторичними навичками та вміннями, а також мистецтвом красномовства.

Ключові слова: прокурорська риторика, красномовство, судова промова, прокурорсько-слідча діяльність, внутрішнє переконання.

Резюме

В статье исследуются актуальные особенности современного состояния риторики в прокурорско-следственной деятельности. Обосновывается позиция, что прокурорский работник, как никто другой, должен владеть риторическими навыками и умениями, а также искусством красноречия.

Ключевые слова: прокурорская риторика, красноречие, судебная речь, прокурорско-следственная деятельность, внутреннее убеждение.

Summary

The article investigates the current features of the current state of rhetoric in the prosecution and investigation activities. Substantiates the position that the prosecutor, as no one else should own rhetorical skills, and abilities, as well as the art of eloquence.

Key words: public prosecutor's rhetoric, eloquence, judicial speech, public prosecutor's-inquisitional activity, internal persuasion.

Отримано 30.05.2012